

ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ СИСТЕМИ ПРАВА

НИКОЛЕНКО Людмила Миколаївна - кандидат юридичних наук, професор кафедри господарського, цивільного та трудового права Маріупольського державного університету

УДК 346.93

В статті дана характеристика функцій господарського процесуального права як складової частини системи права; дано определение процесуальной функции; проанализированы и обозначены признаки процессуальной функции; разграничены функции суда, судопроизводства, правосудия и хозяйственного процессуального права. Доказано, что исходя из функций хозяйственного процессуального права и хозяйственного судопроизводства функциями хозяйственного суда являются: правоприменительная; контрольная; воспитательная; правотворческая функции.

Ключові слова: функції, господарський суд; господарське процесуальне право; судочинство, правосуддя.

Постановка проблеми

У господарському судочинстві кожен з учасників виконує нормативно певні функції, відповідно до яких він наділений комплексом прав і обов'язків. Визначення процесуальних функцій учасників розгляду справи дозволяє точніше та чітко проаналізувати і визначити як основні напрями всієї процесуальній діяльності, так і характер, мету діяльності та правомочності кожного учасника процесу.

Господарські процесуальні правовідносини складаються як система у процесі захисту прав та охоронюваних законами інтересів, між господарським судом та іншими учасниками судочинства. Реалізуються господарські процесуальні правовідносини через права і обов'язки вказаних учасників, через виконання ними

процесуальних функцій. Аналіз функцій права як єдиної цілісної системи дозволяє глибше, повніше зрозуміти зміст кожної з них.

Господарське процесуальне право посідає у структурі права особливе самостійне місце, але незважаючи на особливість змісту, структуру, визначення окремих інститутів, йому притаманні схожі властивості їх функцій та завдань. Як зазначає М.В. Джафарова, без дослідження функцій та завдань неможливо об'єктивно оцінити реальний стан механізму правового регулювання, оскільки в сучасному суспільстві саме процесуальне право виступає гарантом захисту прав та охоронюваних законом інтересів[1]. Цім обґрунтовується актуальність та своєчасність теми дослідження.

Стан дослідження

Окремі аспекти функцій господарського процесуального права, правосуддя та судочинства були досліджені такими вченими, як М. В. Джафарова, С. В. Глущенко, Д.М. Притика, О. А. Беяневич, В.Д. Чернадчук та ін.

Метою дослідження є визначення та надання характеристики функціям господарського процесуального права як складової частини системи права, виявлення специфічних ознак, які притаманні тільки функціям господарського процесуального права.

Виклад основних положень

Поняття «функція» використовується для характеристики певної діяльності якогонебудь органу чи особи. Водночас ним оперують для позначення зовнішнього прояву властивостей якогонебудь предмету в певній системі відносин[2]. Система функцій права певним чином пов'язана з системою права. Можна виділити п'ять груп функцій права, які створюють систему: загальноправові (властиві всім галузям права); міжгалузеві (властиві двом або більш галузям права); галузеві (властиві одній галузі права); правові інститути (властиві конкретному інституту права); норми права (властиві конкретному виду норм права).

Співвідношення основних і галузевих функцій права має важливе значення, оскільки галузі права, будучи складовою частиною системи, мають функції, які в порівнянні з основними володіють відомою специфікою, яка визначається предметом правового регулювання цієї галузі та її призначенням.

Під процесуальною функцією слід розуміти всю сукупність процесуальних дій того або іншого учасника процесу, той або інший вид діяльності, здатність до діяльності, нормативно регламентовану спрямованість процесуальних дій з реалізації завдань та цілей судочинства. Будь-яка свідома діяльність, різновидом якої є процесуальна поведінка конкретних учасників розгляду і вирішення справи, не може не мати мети, тобто спрямованості на досягнення певного результату. Функції процесу, поза сумнівом, направлені на досягнення передбачених нормами процесуального права завдань і цілей судочинства, але розірвати процесуальні дії та їх спрямованість неможливо, оскільки одне без іншого не існує.

На нашу думку, процесуальній функції властиві наступні ознаки: нормативна визначеність; цільова спрямованість; обумовленість завданнями господарського судочинства. Виходячи із вказаних ознак, можна надати наступне визначення процесуальної функції – це сукупність процесуальних дій учасника господарського процесу, направлених на досягнення цілей і завдань господарського судочинства і врегульованих

нормами господарського процесуального права.

Істотні розбіжності в розумінні функцій потягли різні погляди у визначенні їх складу і змісту. Крім того, вчені розійшлися в думках відносно розмежування функцій суду, судочинства, правосуддя, процесу і процесуального права. В.Ф. Погорілко зазначає, що основними функціями судової влади в Україні є здійснення правосуддя – цивільного, господарського, адміністративного і кримінального. На важливість цих функцій вказує і назва відповідного розділу Конституції України – «Правосуддя». Тобто судова влада, передовсім, асоціюється з правосуддям, що відображає сутність і зміст судової влади та призначення судів у суспільстві і державі. Водночас функції судової влади не обмежуються виключно функціями правосуддя. Вони є багатограничними і різноманітними, тому слід говорити про множинність цих функцій. Функції судової влади – це напрями і види діяльності судів у межах і порядку, передбачених Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України [3, с. 577]. О.Ф. Козлов розмежовує функції судів і функції правосуддя. Здійснення правосуддя, на його думку, включає функції розгляду справи за суттю, перевірку законності рішень, які не набрали законної сили, перевірки законності рішень, які набрали законної сили і виконання судових рішень. Відповідно до даних функцій формується компетенція і функціональна спрямованість судів різних інстанцій: одні з них наділяються повноваженнями з розгляду справ за суттю, інші – на перевірку судових рішень, які не набрали законної сили, треті – на перевірку судових рішень які набрали законної сили [4, с. 58-63]. І.М. Зайцев визначає розгляд справи, перегляд і виконання судових рішень як функції судочинства, відзначаючи, що через ці функції реалізується лише одна функція правосуддя – правоохоронна. На думку І.М. Зайцева, функції суду і судочинства слід чітко розмежовувати. Як аргумент, автор наводить контрольні функції, які не властиві судочинству в цілому, але властиві суду як суб'єктові, що здійснює в процесі судову владу [5, с. 104]. В.Ф. Ковін виділяє такі функції судочинства, як пізнавально-посвід-

чувальна, організаційно-роз'яснювальна, стимулююча, профілактична, контрольна [6, с. 25-27]. В.В. Городовенко виокремлює функції судових органів: соціальні (правозахисні, правозастосовні, регулятивні, правовстановчі, компенсаційні, виховні, превентивні, правотворчі (нормотворчі) інформаційні, тлумачення права, законодавчої ініціативи), організаційні (судовий нагляд, узагальнення судової практики, участь в організаційному забезпеченні судової влади, участь у кадровому забезпеченні судової влади) та процесуальні функції (правосуддя, судовий контроль, встановлення фактів, які мають юридичне значення) [7, с. 75–76]. У свою чергу Р.В. Ігонін пропонує розмежувати функції суду на дві групи. До першої групи він відносить: здійснення правосуддя, судовий контроль і судове забезпечення. Друга група включає представницькі, установчі, адміністративно-організаційні, кадрові, аналіз та узагальнення судової статистики, узагальнення судової практики та надання роз'яснень з питань застосування законодавства, інформаційні, скликання пленумів вищого спеціалізованого суду або Пленуму Верховного Суду України, а також надання судам нижчого рівня вищими спеціалізованими судами методичної допомоги в застосуванні законодавства [8, с. 167–169].

Слід зазначити, що все процесуальні функції залежні одна від одної. Для визначення сутності будь-якого явища необхідно визначити не тільки його цілісну сутність, а також визначити його структурні елементи. У зв'язку з цим представляється правильним розглядати функції суду через визначення функцій господарського судочинства і функцій господарського процесуального права в цілому.

В.Д.Чернадчук зазначає, що соціальне призначення, місце і роль господарського процесуального права в суспільстві найбільш повно і конкретизовано розкривається через функції, які виконує галузева наука. Наука господарського процесуального права здійснює як загальнонаукові функції, що властиві будь-якій науці (пізнавальна, інтерпретаційна, прогностична, евристична, комунікативна, прикладна, ідеологічна, виховна), так і спеціальні юридичні функції.

Спеціально-юридичні функції розкривають ті особливості призначення господарського процесуального права, які зумовлені їх власною природою і тенденціями розвитку. До цих функцій належать: правоорієнтуюча функція, практикозабезпечуюча (інструментальна) функція, критично-експертна функція [9, с. 43]. Але більшість вчених вказують точку зору стосовно того, що процесуальному праву притаманна охоронна, регулятивна і виховна функції [10, с. 106]. Треба зазначити, що процесуальні норми призначені, як правило, для того, щоб забезпечити примусову реалізацію матеріально-правових розпоряджень. У цьому виявляється охоронна функція процесуального права. Дія охоронної функції господарського процесуального права багатогранна і різностороння. Перш за все, вона виражається у визначенні системи різних правових засобів примусової дії, у встановленні умов і порядку їх реалізації. Ці засоби визначаються у кінцевому акті суду і пов'язані із застосуванням норм матеріального права.

Соціальне призначення права полягає в тому, аби регулювати поведінку людей [11, с. 142]. Проте одним прийняттям закону не можна забезпечити необхідний правопорядок. Важливо, щоб закони не лише проголошувалися, але і виконувалися. Вивчення питання про реалізацію права має теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє не лише глибше пізнати роль права, але і виробити рекомендації з вдосконалення його застосування. Цим пояснюється велика увага, приділена даній проблемі в юридичній літературі. Під реалізацією права розуміють втілення розпоряджень юридичних норм у життя [12, с. 284].

Необхідність застосування права господарським судом виникає, коли правовідношення не може з'явитися без владного розпорядження державного органу: існує спір про право і сторони самі не можуть прийти до рішення, є перешкода для реалізації прав і законних інтересів і т. д.

За спрямованістю своєї діяльності, її організації і формою господарські суди покликані вирішувати про правомірність поведінки учасників господарських відносин. У цьому полягає основна відмінність їх ді-

яльності від інших форм реалізації права – дотримання, виконання і використання. Дотримання норм права має місце тоді, коли суб'єкти утримуються від здійснення дій, що забороняються правом. Це пасивна форма поведінки суб'єктів у сфері правового регулювання. У цій формі реалізуються заборонні норми. Виконання норм права відбувається, коли суб'єкти виконують покладені на них юридичні обов'язки. У цих випадках вони діють активно. У даній формі реалізуються зобов'язуючі норми права. Використання норм права – коли суб'єкти на свій розсуд, бажання використовують надані їм права. На відміну від дотримання і виконання, пов'язаних з реалізацією заборон і юридичних обов'язків, використання є здійсненням дозволених правом дій. Шляхом використання реалізуються уповноважуючі норми [13, с. 238].

Мета застосування права полягає не лише у задоволенні потреб осіб, які реалізують права і обов'язки, але і в досягненні інтересів всього суспільства.

Під застосуванням права слід розуміти здійснювану в спеціально встановлених законом формах державно-владну, організуючу діяльність компетентних органів з реалізації норм права у конкретному випадку і ухвалення індивідуально-правових актів (активізація застосування права). Тому правозастосовна діяльність володіє підвищеною соціальною значущістю у порівнянні з іншими формами реалізації права. Досліджуючи зміст і сутність застосування права як особливої форми його реалізації, слід враховувати комплексне поєднання у правозастосовній діяльності самих різних дій. Застосування права викликає або забезпечує рух правових відносин на підставі прийнятих раніше нормативних актів. Створюючи додаткові умови для реалізації права якимось суб'єктом, правозастосовний орган одночасно виконує свої обов'язки, використовує свої права і дотримує всі існуючі заборони, оскільки правозастосування засноване на законі і не може розходитися з якою-небудь правовою вимогою. Правозастосовна діяльність господарського суду виступає як владна діяльність держави з реалізації розпоряджень норм права і їх охорони від яких

би то не було порушень. У ході правозастосування на основі чинних нормативних актів господарськими судами: встановлюється наявність прав і обов'язків у разі спору; визначається момент дії або факт припинення прав і обов'язків; здійснюється контроль за правильністю придбання прав і покладання обов'язків. Застосування права господарським судом – це не одноактна дія, а певний процес, здійснюваний у рамках процесуальних правовідносин і в межах процесуальної форми, складається з ряду послідовних стадій реалізації права і супроводжується ухваленням індивідуального правового акту – рішення. Застосування права – єдиний і в той же час складний процес, що має початок і закінчення. Він складається з декількох логічно пов'язаних стадій, у межах кожної з яких вирішуються конкретні організаційні і дослідницькі завдання з реалізації права.

Найбільш переконливою представляється думка про три основні стадії процесу застосування права: встановлення фактичної підстави справи; встановлення юридичної підстави справи; ухвалення рішення [14, с. 357].

У ГПК України вказівка на можливість застосування тієї або іншої міри захисту права або законного інтересу міститься у статті 84, що регламентує порядок складання резолютивної частини рішення, наприклад, про стягнення грошових коштів, про укладання або зміну договору й ін.

Регулятивна функція господарського процесуального права має своїм об'єктом суспільні відношення, що виникають між судом і учасниками процесу. Господарське процесуальне право визначає межі поведінки суб'єктів процесуальних відносин, їх суб'єктний склад і змістовну сторону їх діяльності. Наприклад, у розділі V ГПК України «Докази» регламентується коло суб'єктів, які беруть участь у доказовій діяльності, їх обов'язок.

Об'єктом виховної функції процесуального права є суспільна й індивідуальна свідомість громадян. Особливістю виховної функції є те, що вона реалізується в межах процесуальної діяльності, хоча виховна дія обернена не лише на учасників процесу, але і на всіх інших громадян. Виховна функція

правосуддя забезпечується гласністю правосуддя (ст. 4-4 ГПК), покладанням на суд обов'язку роз'яснювати учасникам процесу їх права і обов'язку (ст. 74 ГПК), можливістю накладення штрафу (ст. 83 ГПК), вірогідністю настання несприятливих наслідків для сторони, яка виказує неповагу до суду (ст. 74 ГПК) та іншими процесуальними засобами.

Завданнями судочинства у господарському суді є не лише захист порушених і оспорюваних прав суб'єктів господарювання, але і попередження правопорушень у сфері господарської діяльності. Окрема ухвала – один із засобів такого попередження. Можливість прийняття окремої ухвали передбачена для господарських судів (ст. 90 ГПК).

Слід зазначити, що господарським процесуальним правом визначаються напрями правового регулювання і правової дії на суспільні відносини в області правосуддя, функції судочинства і його учасники. Саме через діяльність учасників господарського процесу реалізуються завдання судочинства і регулююча роль процесуального права. Тому було б неправильним протиставляти функції процесуального права, судочинства і суб'єктів процесуальних правовідносин.

Виходячи з функцій господарського процесуального права і господарського судочинства, слід назвати наступні функції господарського суду як учасника процесу: правозастосовна; контрольна; виховна; правотворча. Як уже наголошувалося, процесуальні функції є дією системи на певні сторони зовнішнього середовища. У процесі з розгляду судової справи, як системи, націленої на захист порушеного права та інтересу, що охороняється законом, можуть брати участь різні за своїм складом і завданням судові органи. Розгляд і вирішення справи за суттю здійснюється, як правило, господарськими судами. Перевірка правильності рішення, винесеного господарським судом першої інстанції, здійснюється вищестоящими судами в апеляційному і касаційному порядку. Судочинство може включати також перегляд судових актів за нововиявленими обставинами.

Завдання господарського судочинства є завданнями всіх судових органів, включаючи господарські суди першої інстанції і вищестоящі суди. У той же час кожен судовий орган має своє безпосереднє завдання (мету) у процесі. Захист права його визнанням, відновленням у разі порушення і іншим законним засобом є завданням суду першої інстанції. Ухваленням рішення за суттю заявленого позову досягається перший етап захисту права – вирішується спір. Усі інші судові органи як суб'єкти господарського процесу виконують завдання перевірки судових рішень і ухвал, контроль за виконанням рішення. Вони здійснюють функцію апеляційної, касаційної перевірки судових актів. Проте дана перевірка зводиться до контролю за діяльністю нижчих судів і правозастосування, оскільки результатом діяльності перевірки є правозастосовний акт. Тому можна говорити, що незалежно від інстанцій суду, він виконує правозастосовну і контрольну функції. Суди першої інстанції та всі вищестоящі суди виконують також функцію перевірки своїх рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами.

В.М. Щеглов виділяє також функції судді як безпосереднього учасника процесу. На його думку, дії судді охоплюються трьома функціями: організація процесу, головування у судовому засіданні та контроль за виконанням судових і інших актів [15, с. 49].

Функція організації процесу включає дії із порушення процесу у тій або іншій інстанції, підготовці його до слухання, забезпечення позову. Мета цієї функції судді складає визначення повноважень зацікавленої особи на звернення до суду за судовим захистом, а також забезпечення умов для швидкого і правильного вирішення справи судом, апеляційної, касаційної перевірки рішення, його перегляд за нововиявленими обставинами, усунення недоліків прийнятого рішення і звернення до виконання. Функція головування у судовому засіданні має на меті повне і усестороннє дослідження фактичних обставин справи судом, прийняття правосудних рішень і ухвал.

АНОТАЦІЯ

У статті надана характеристика функцій господарського процесуального права як складовій частині системи права; надано визначення процесуальної функції; проаналізовано та окреслено ознаки процесуальної функції; доведено розмежування функцій суду, судочинства, правосуддя і господарського процесуального права. Доведено, що, виходячи з функцій господарського процесуального права і господарського судочинства функціями господарського суду, є: правозастосовна; контрольна; виховна; правотворча функції

Висновок

Підводячи підсумок вищевикладеного представляється правильнішим дані функції також визначати як правозастосовні, оскільки правозастосування на всіх стадіях процесу направлене на: розвиток процесуальної діяльності; організацію належної поведінки учасників; охорону і захист їх прав і законних інтересів; примус їх до неухильного виконання вимог процесуальної форми. Таким чином слід підкреслити, що функції господарського процесуального права є єдиною цілісною системою, вони взаємозв'язані одна з одною.

Література:

1. Джафарова М. В. Функції, мета та завдання процесуального права / М. В. Джафарова. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/riv/2011_2/PB-2/PB-2_21.pdf
2. Глущенко С. В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст / С. В. Глущенко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1 (13). – С. 37-51.
3. Конституційне право України: Підручник / За ред. проф. В. Ф. Погорілка. Вид. друге. – К.: Наукова думка, 2000. – 732 с.
4. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского про-

цессуального права: монография / А.Ф. Козлов. – Томск: Изд-во Том.ун-та, 1983. – 165 с.

5. Зайцев И.М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства. – Саратов: Изд-во Саратов.ун-та, 1990. – 137 с.

6. Ковин В.Ф. Функции советского гражданского процессуального права // Практика применения гражданского процессуального права. – Свердловск, 1984. – С. 25 – 27.

7. Городовенко В.В. Проблемы независимости судебной власти : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.10 / Городовенко Виктор Валентинович. – Х., 2006. – 196 с.

8. Ігонін Р. Функції судової влади / Р. Ігонін // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 167 – 169.

9. Господарське процесуальне право: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос (ст.), В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – 2_ге вид., перероб. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 378 с.

10. Теорія держави і права : навч. посіб. / [О. М. Головка, І. М. Погрібний, О. В. Волошенюк та ін.]; за заг. ред. І. М. Погрібного ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – 276 с.

11. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.

12. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. :ЮрінкомІнтер, 2006. – 685 с.

13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. / О.Ф. Скакун – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

14. Матузов Н.И. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред Матузова Н.И., Малько А.В. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.

15. Зайцев И.М. Щеглов В.Н. Субъекты судебного гражданского процесса. – Томск: Изд-во Томск.ун-та, 1979. – 129 с.